

Nagy-Tóth Mária

Patikusok és patikus familiárisok:

Batthyány I. Ádám és felesége, Formentini Auróra Katalin patikaszámlái (1650–1654)

Bevezetés

A tanulmány a Batthyány család inventáriumának anyagában található, Batthyány I. Ádámnak és első feleségének, Formentini Auróra Katalinnak küldött patikusszámlák patikaszerait és azok árait dolgozza fel 1650 és 1654 között.¹ A módszeres feltárás lehetővé teszi, hogy képet kapjunk a korabeli betegségekről, patikaszerokról, azok felhasználási módozatairól, magukról a patikusokról, illetőleg egyes esetekben arra is fény derül, hogy az adott orvosságra éppen kinek volt szüksége.

A huszonekét számla közül nyolcat Jakob Klain, a Batthyányak patikusa, négyet Joachim Berger neustadti patikus, további egyet-egyet Elisabeth Bergerin, a neustadti patikus özvegye, a bécsi patikusok, úgymint Adam Hoffer, az „Arany Egyszarvú” patika patikusa, Paul Weidner császári patikárius és Friedrich Miller, az „Aranyszarvas” patika, valamint Christian Rhödiger, a „Fekete Sas” pozsonyi patika patikáriusai, egy ismeretlen pozsonyi és egy szintén ismeretlen grazi patikus állított ki.² A rohonci Szent Ferenc-konventnek is szerepel egy számlája, de azt nem lehet megállapítani, hogy kitől származik.

A számlák között található továbbá a pinkafői fürdősnék, Paul Schlechternek számlája a borostyánkői törökök gyógyításáról, valamint egy összeírás azon bor- és cipómennyiségről, amelyet a borostyánkői kulcsár utalt ki neki fizetségként.

A számlák alapján megállapítható, hogy mennyibe került egy-egy orvosság; melyik patikaszer került a legtöbb pénzbe (feltéve, ha meg volt adva a mennyisége is), illetve a legkevesebbe, mely szerek voltak azok, amiket többször is alkalmaztak, valamint az, hogy

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Batthyány család körmendi iratai. Vegyes iratok. P 1322 (továbbiakban: MNL OL P 1322). Inventáriumok. No 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650–1666.

² Felix CZEIKE, Helga CZEIKE, Sabine NIKOLAY, Susanne Claudine PILS (Hg.), *Geschichte der Wiener Apotheken – Die Apotheken im heutigen ersten Wiener Gemeindebezirk*. Innsbruck–Wien–Bozen, 2010 = Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte. Band. 50. 229, 252–255, 529–536.
Dr. Wilhelm Rayger Christian Rhödigerhez írt levele valamint Rhödiger számlája megtalálható az MNL OL Batthyány család levéltára, Missiles, P 1314. 92. dob. No. 40269. jelzet alatt is.

milyen fajtáit ismerték (tapasz, főzet, kenőcs, olaj, pirula stb.). Olykor azt is feltűntették, hogy mire használták ezeket a patikaszeret, és hogy kinek adták, hová küldték őket.

A legrágább patikaszer az *Opiat* (840 krajcár), amely erős fájdalomcsillapító és bódító szerként hatott, a legolcsóbb pedig a *Silber Glet* (Lythargyrum) (0,56–1 krajcár) volt.³

A számlák tükrében a gyógymódok közül, a kor gyógyítási gyakorlatának megfelelően, a purgálás szerepel a legtöbbször. Különböző formátumban előforduló – por, folyadék, víz, ital, pirula, kenőcs –, kimondottan purgálásra szolgáló szerek is szerepelnek a nyugtákon. A purgálás mellett a klistélyozás és a borogatás alkalmazásáról olvashatunk még a legtöbbször. Azonban a kor másik gyakori kezelési módozatával, az érvágással és a köpölyözéssel csak a fürdős számláján találkozunk.⁴ Ennek azonban nagyon egyszerű oka volt: ezt a két műveletet általában a fürdős vagy a borbélymester végezte.

A gyógykészítmények közül legtöbbször *Mithridatot*, kúpot, a mellkas fájdalmainak csillapítására szolgáló szereket, izzasztó *Latwerget*, édesmandula-olajat, *Mannát*, *Julepet* és *Speciest*, gyógynövénykeveréket írtak fel, amit önállóan vagy valamilyen készítményhez használtak fel (például kúphoz).⁵

³ *Opiat*: lat. Opium, laudanum, succus Thebaicus, meconium, áfium, mákony. A leghatásosabb s legbecesebb gyógyszerek egyike, amely a papaver somniferum különböző fajainak éretlen fejeitől kifolyó megszáradt tejnedv. Az ópium hatása attól függ, hogy mely hatóanyagok vannak benne túlsúlyban, a morphiium, nacein, codein álmhordozók, s az átterjedő mozgásokat mérséklük, míg a thebain, papaverin, narcotin ellenkezőleg, élénkítően hatnak. Az ópium már a régi korban nagyra becsült gyógyszer volt, s különböző theriacák hatóanyagát képezte. *Gyógyszerészeti lexikon: Az összes gyógyszerészeti tudományok enciklopédiája*, összeáll.: KAZAY Endre, I/2. kötet, Nagybánya, 1900 (továbbiakban: *Gyógyszerészeti lexikon, i. m.*), 377–383.

Lythargyrum (lat.): ném. Silber Glet. ólomoxid. „Minden doktorságot csak ebből készértek” – szemelvények a XVI-XVII. század magyar nyelvű orvosi kézikönyveiből. A szemelvényeket válogatta, az olvasatokat, a névmagyarázatokat készítette, az utószót írta SZLATKY Mária, Bp., 1983 (továbbiakban: *Minden doktorságot...*, *i. m.*), 444.

⁴ *Christier*: ném. Klyster, lat. clysterium. A klistély vagy klizma (görögül: klyzein = kiöblíteni) bélbeöntés, mely a belet kiüríti (tisztító klizma), gyógyszereket adagol (gyógyszeres klizma), vagy tápanyagokat visz be oda (tápáló klizma). A szűkebb értelemben vett klistélynél a folyadékot egy fecskendővel, illetve egy toldalékkal ellátott hólyaggal nyomják a végbélnyíláson át a bélbe, a „beöntés”-nél viszont a beöntőfolyadékot egy magasabban elhelyezett tartályból csövön át vezetik be. A saját kezű beöntésre szolgáló klistélyfecskendő lényegében egy marhahólyagból áll, melyen két zárócsap van a beöntendő folyadék számára, amit tölcseren át öntenek bele. Nancy DUIN, Dr. Jenny SUTCLIFF, *Az orvoslás története: Az ősidőktől 2020-ig*, Bp., 1993. 150, 155. Kövek (vese, hólyag) ellen, gyomorbántalmakra, fájdalomcsillapításra, kólikára, havi vérzésre, terhességre egyaránt alkalmazták. Johann SCHRÖDER, Friedrich HOFFMANN, Georg D. KOSCHWITZ, *Vollständige und Nutzreiche Apotheke*, Nürnberg, 1693. Das LXXVIII. Capitel: Von den Säcklein , 170–174.

⁵ *Mithridat*: lat. mithridatium, lekvárféle gyógyszerkészítmény mérgezés ellen. PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Pax Corporis*, Budapest, 1984, 481. Mithridatészről, Pontus királyáról elnevezett „csodagyógyszer”. *Minden doktorságot...*, *i. m.*, 444.

A préselt mandulaolaj (oleum amygdalarum) a XVIII. század végéig a patikák egyik legtöbbször elkészített olaja volt, főként kenőcsök alapanyagául szolgált. Ferenc SZIGETVÁRY, *Schlossapotheken im südlichen Burgenland und in Westungarn zur Zeit der Türkenkriege (16.–17. Jahrhundert) = Türkenkriege und Klainlandschaft II. Sozialer und kultureller Wandel einer Region zur Zeit der Türkenkriege. Symposium im rahmen der „Schlaininger Gespräche“ vom 26. – 30 September 1984 auf Burg Schlaining. Wissenschaftliche Arbeiten im Burgenland*, hgs., Rudolf KROPF, W. MEYER, G. STADLER, Heft 73, 1986, 104.

Manna: lat. Manna canellata. Dél-Európában a mannakörös kérgéből nyert édes ízű, kristályos állományú anyag; gyomortisztító; májbetegség ellen. PÁPAI PÁRIZ, *i. m.*, 72.

A betegeknek legtöbbször egy kenőcsöt írtak fel, de nem írták, hogy mire szolgált. Ugyanígy többször előfordul, hogy nem nevezik meg a gyógykészítményt, csak a formáját: ital, por, olaj, folyadék, *Latweg*, tapasz.⁶

A számlákon 2 féle balzsam, 34 féle gyógynövényből készült szer, 12 féle *Latweg* vagy *Latweglein*, 11 féle ásványi anyagból készült szer, 6 féle olaj, 3 féle pirula, 3 féle tapasz, 10 féle folyadék, 3 féle *Säcklein*, 21 féle kenőcs vagy *Salblein* (kenőcsöcske), 5 féle *Spiritus* (szesz), 2 féle tinktúra, 9 féle ital, 14 féle víz, 3 féle *Zältlein* vagy *Rotulae* és 26 féle egyéb gyógyhatású készítmény és gyógymód fordult elő.⁷

A korabeli patikus foglalkozásról

Az orvosságokat a XVI–XVII. században nagyasszonyaink saját patikájukban állították elő, legtöbbször patikárius segítségével. A gyógyszerek alapanyagait leggyakrabban saját kertjeikből szerezték be, de kereskedelem útján is szert tettek néhány alapanyagra vagy orvosságra. A gyógyszerkereskedők egyik fajtája az úgynevezett olejkár, olajhordó, aki „egyfogatú szekéren egyedül vagy 1-2 segéddel házról házra” járt, és a hátán hordott szekrényből árulta a maga készítette olajakat vagy varázsszereket.⁸ Méregdrágán külföldi országokból is sokfajta gyógyszert csempészték be.⁹ Kocsijaikon „*fűvek, gyökerek,*

Julep: julep, jülep, lat. julapium: szirup, szörp, fűszeres, cukros orvosság. PÁPAI PÁRIZ, *i. m.*, 479. Julapium: virágokból főzött illatos szirup. *Minden doktorságot...*, *i. m.*, 443.

⁶ *Latweg*: Latwege, gyümölcslep, lekvár, orvosság. ZIMÁNYI Vera, *A pestisbetegség leírása és egyéb intézkedések a 17. század közepén a Batthyány birtokon = In memoriam Barta Gábor: Tanulmányok Barta Gábor emlékére*, szerk. LENGVÁRI István, Pécs, 1996, 287–288.

⁷ *Säcklein*: A Säckleint (lat. sacculus medicamentosus) egyfajta borogatásként használták: a zsákocskába összevágott, száraz gyógynövényeket tettek, minden oldalát összevarrták, majd vízben, ecetben, borban vagy más folyadékban kifőzték. Különböző formáit száraz vagy nedves borogatásként egyaránt alkalmazták. A fej (Haupt Säcklein) és a köldök (Nabel Säcklein) kerek, a gyomor (Magen Säcklein) hosszúkas vagy háromszögű, a has (Bauch Säcklein) négyszögű vagy félhosszú, a végbélnyílás (After) köré tett hosszú formájú. *Vollständige...*, *i. m.*, 386.

Tinktúra: A tinktúra növényi, állati vagy ásványi anyagokból készített alkoholos kivonat. Folyékony és száraz változata is volt. *Vollständige...*, *i. m.*, 423. LXXXV. Capitel. Von den Tincturen/und Essentzen.

Zeltl: ném. Zältlein, lat. Rotulae. Egyéb megnevezése: Trochiscis, Kuchlein. A *Zältlein*-hoz a gyógyszereket porrá őrlik, majd a megfelelő folyadékban összekeverik és „tésztát” készítenek belőle. *Vollständige...*, *i. m.*, 432. Rotulae (lat.): a trochitus és pastilla nevű gyógykészítmények szinonimája, mely nevét a kerekded alaktól vette, mely formában készíteni szokták. 2 fajtája van: cukros és nyákos massa. *Gyógyszerészeti lexikon*, *i. m.*, 4. kötet, 162–163. Rotulae: német ein runde Zältlein. A megfelelő gyógyszerekből tevődött össze és cukorból, a megfelelő folyadékban feloldva és az adott formába összegyúrva. *Vollständige...*, *i. m.*, 9.

⁸ TAKÁTS Sándor, *Régi magyar fürdősök = Művészettörténeti tanulmányok a XVI-XVII. századból*. Sajtó alá rendezte: BENDA Kálmán, Bp., 1961, 83.

⁹ Dr. BENCZE József, *Az empirikus doktorkodásról és annak kéziratairól: Communicationes ex Bibliotheca Medicinae Historica*, 1957, 6-7. kötet, 215.

fűszerek, boróka-, fenyőolaj, terpentín, fehér arzén, kenőcsök, tapaszok, cukor-, antimon-, ólomkészítmények stb.” egyaránt megtalálhatóak voltak.¹⁰

A gyógyszerek nagy része Bécsből került az országba, de a törökök és a velük élénk kereskedelmi összeköttetésben álló zsidók és görögök is jelentékeny mennyiséget szállítottak.¹¹ Batthyány II. Ferencné Lobkowitz Poppel Éva még az ausztriai rokonságot is felhasználta arra, hogy orvosságokat szerezzen be.¹²

A XVI–XVII. században a főúri háztartásokban gyakran előfordul a cukorkánci és a nádméz: ezeket mindig a gyógyszerészek szolgáltatták.¹³ A gyógyszerészek számára a cukor fontos jövedelemforrás volt, de ugyanígy fogyóciikknek számított a gyertya, a papiros, a tinta és a spanyolviasz, valamint a pálinka, amelynek fogyasztása sokszor okozott nehéz perceket a lakosságnak, főként az ittasan randalírozó patikussegédek miatt.¹⁴

A régi Magyarországon a patikuspálya a tisztességes foglalkozások közé tartozott, hiszen városok főbírái, tanácsurái, vagyonos polgárok is válhattak belőlük.¹⁵ Azonban gyakran kerültek összetűzésbe az orvosokkal, mert beleavatkoztak az orvosi funkciókba. Már 1613-ban Sopron város tanácsa is felszólította orvosait és gyógyszerészeit vitáik békés rendezésére.¹⁶

A patikák működésének szabályozására több rendelet született: a városi tanács vagy a városi physicus (fizikus, azaz a kor seborvosa) általi rendszeres ellenőrzésüket az 1564., 1602. és 1644. évi rendeletek írták elő. Selmechányán 1581-ben figyelmeztették a patikust orvosságainak a hivatalosan megszabott árban való eladására, gyógyszerkészítéshez értő segédek alkalmazására. Pozsony városa 1599-ben írta elő, hogy a patikát szakértő patikus vezesse.¹⁷ 1602-ben pedig az uralkodó elrendelte, hogy a patikustanulók négy évig tanuljanak valamelyik patikában, törvényes és katolikus születésűek legyenek, és jártassak a latin nyelvben.¹⁸

Patikusok és számláik

¹⁰ VIDA Mária, *Művészet és orvostudomány a történelmi Magyarországon: Medicina in artibus in Hungaria*, Bp., 1994, 71–72.

¹¹ HÉJJA Pál, *Az egészségügy = Magyar művelődéstörténet III.: A kereszténység védőbástyája*, szerk. DOMANOVSKY Sándor et alii, (reprint), Szekszárd, 1991. 403–404.

¹² TAKÁTS Sándor, *Zrínyi Miklós nevelőanyja*, Bp., 1917. 92.

¹³ *cukorkánci: fehér kristályos cukor*. MAGYARY-KOSSA Gyula, *Magyar orvosi emlékek: Értekezések a magyar orvostörténelem köréből*. Bp., 1929. 2. kötet. *Régi magyar gyógyszernevek*, 76.

¹⁴ Uo. 77, 82.

¹⁵ Uo. 80.

¹⁶ Uo. 89.

¹⁷ Uo. 92.

¹⁸ Uo. 98.

1. Jakob Klain (1608 – 1676–1680 körül)

A szalónaki várban működő patikát 1636–1645 között Dietrich Dassau (Dassow) patikus vezette, aki még 1648-ban is küldött levelet Batthyány I. Ádámnak, patikusszámlát mellékelve hozzá.¹⁹ Dassau Jormannsdorfban lakott egy adó és beszállásolás alól mentes házban, a patika az ő működése alatt vált virágzó üzletté.²⁰ Utódja mostohafia, Jakob Klain lett, aki 1608-ban Silbereggben, Klagenfurt mellett (Karintia) született, s a patikusmesterséget Bécsben tanulta ki. Jakob 1676 és 1680 között hunyt el Szalónakon.²¹

Levelei és patikusszámlái azt mutatják, hogy nemcsak a családtagokat látta el patikaszerekkel, hanem a borostyánkői és a szalónaki várban raboskodó törököket is. Az 1648. április 18-i levelében azt írta, hogy a fogva tartott törökök megbetegedése gondot jelentett: betegségük lázzal, vérköpéssel járt, és kelések jelentek meg a mellükön.²² Kicsit bosszankodva jegyezte meg a patikus, hogy mihelyst egyikük jobban lett, a másik visszaesett. Arról, hogy hogyan oldották meg a problémát, milyen betegségről volt szó, milyen patikaszerekkel gyógyított, sajnos nem szól a levél.²³

A patikus szintén egy török rab betegségéről tudósított egy másik levélben, akihez éppen Borostyánkőre utazott.²⁴ Amint írta, a rab nagyon beteg, erőtlen, gyenge, tüdeje és melle sérült, erősen köhög, nyálkás váladékkal kevert vért köp, láztól és fejfájástól szenved,²⁵ ezért megfelelő gyógyszeradagot („*taugliche mitl*”) rendelt neki. Valószínű, hogy a rab a mellkasán, tüdején szenvedett sérüléseket, de az sem kizárt, hogy a sérülések mellett tüdőbetegsége is volt. Jakob Klain azt is kérte, hogy adjanak neki „valami húst”, amivel

¹⁹ Dietrich Dassau patikus Christoph Münzerhez, Poppel Éva titkárához írt levelei megtalálhatók a MNL OL P Batthyány család levéltára, Missiles, 1314. 22. dob. No 10020-10024. számú jelzet alatt.

²⁰ *Jormannsdorf* az egykori Gyimótfalva (ma: az ausztriai Jormannsdorf Burgenlandban) lásd: *Magyar helységnév-azonosító szótár*. Szerk. LELKES György, Bp., 1992, 160.

beszállásolás: Einquartierung. A haderő béke és háború idején való elszállásolása.

SZIGETVÁRY, *i. m.*, 104.

²¹ Uo.

²² Jakob Klain levele Batthyány I. Ádámmal. Szalónak, 1648. április 18. MNL OL Batthyány család levéltára, Missiles, P 1314. Jakob Klain szalónaki patikus levelei. No 26860. *Carlo Paumeister*: Carlo Retacco építész (baumeister). KOPPÁNY Tibor, *Batthyány I. Ádám építkezései. 1629–1659*, Történelmi Szemle 27(1984), 550. „...*alß hitzigen krankheiten, blut außwerffen, und bruest Appostemen behafft....*”

²³ Valószínűleg a tüdő valamely betegségéről van szó.

²⁴ Jakob Klain levele Batthyány I. Ádámmal Rohoncra. Szalónak, 1652. október 28. MNL OL Batthyány család levéltára, Missiles, P 1314. Jakob Klain szalónaki patikus levelei. No 26863. *Borostyánkő* (ma: az ausztriai Bernstein Burgenlandban) lásd: LELKES, *i. m.*, 88.

²⁵ „...*der türgg nicht allein sehr krankh, sondern auch zimlich schwach und befriede daß er an der brust und lunge schadhafftig, weillen er mit einer starkh[en] husten, schleimb ermischt mit blut außwirfft, auch grosse hitz und haubt wehe hat...*” Jakob Klain levele Batthyány I. Ádámmal Rohoncra. Szalónak, 1652. október 28. MNL OL Batthyány család levéltára, Missiles, P 1314. Jakob Klain szalónaki patikus levelei. No 26863.

együtt kell bevennie a gyógyszert, valamint meleg ételt vagy levest. A török rab személyét illetően nem tudunk meg semmit a levélből.

A patikárius ugyanígy nem említette nevét annak az idős török agának („...*alten Türggische Agga*”) sem, akiről 1655-ben kelt levelében írt, s aki erős fájdalmai ellenére felgyógyult.²⁶ Klain igyekezett legnagyobb szorgalommal elkészíteni a szükséges gyógyszereket, valamint szedésüket a felépülés után továbbra is elrendelte, nehogy visszaessen a beteg. Amint írta, az ehhez hasonló, veszélyes és aggasztó állapot, különösen az ilyen idős embereknél kiszáradáshoz vezethet, és húgykövet („*plassen stein*”) okozhat.²⁷ Megígérte, hogy állapotáról folyamatosan tájékoztatja urát.

A patikus nem véletlenül aggódott az aga állapota miatt. A húgykő vagy hólyagkő igen súlyos betegség volt: húgykő okozta fájdalmak közepette érte a halál például Thurzó Szaniszló nádort, aki végül 1625. május 1-jén este 9 és 10 óra között hunyt el. A szomorú eseményről Burckhardt Breitensteiner doktor tájékoztatta Batthyány II. Ferencet másnap, 1625. május 2-án, Pöstyénből írt levelében.²⁸

Jakob Klain 27 évesen már patikusként levelezett a Batthyány család tagjaival, küldött nekik gyógyszert, látta el őket tanácsaival, noha csak 37 évesen állt a Batthyányak szolgálatába. Szerződésének pontjait legjobb tudása szerint teljesítette, ezért meg is voltak elégedve munkájával. Ez derül ki fizetésének összegéből, amely az udvari orvosokéval vetekedett, valamint abból a hosszú időből, amelyet az udvarban töltött: évi 100 guldent, azaz 100 forintot, 4 köböl búzát, 15 köböl rozst, 3 köböl árpát, 1 köböl borsót és 12 akó bort kapott, naponta pedig 1 font tehénhúst és 2 db cipót. Ha az 1657-es évet tekintjük aktív szolgálati ideje végének, akkor a szerződésétől (1645) számított 12 év után távozott az udvari szolgálatból, 49 évesen.²⁹

A Szigetváry által megadott születési (1608) és halálozási (1676 és 1680 között) adatokat tekintve megállapítható, hogy Jakob 68-72 évet élt, ami meglehetősen tisztességes

²⁶ Jakob Klain levele Batthyány I. Ádámhoz Pozsonyba. Szalónak, 1655. május 4. MNL OL Batthyány család levéltára, Missiles, P 1314. Jakob Klain szalónaki patikus levelei. No 26866. 1655-ben Kisfaludy Balázstól vették *Constantinapoli Mamhut Zmail* agát 1000 tallérért, *Constantinapoli Alit* pedig 900 tallérért. TÓTH Hajnalka, *Török rabok Batthyány I. Ádám uradalmaiban*, Aetas, 1(2002), 145. Mivel nevet nem említett a levélíró, nem tudni, melyik agáról van szó.

²⁷ *plassen stein*: der Blasenstein (német), fővénykő a hólyagban, húgykő. A húgyvezetékben vagy a húgyhólyagban kialakuló kő. Rendszerint kalciumból, magnéziumból, ammónium-foszfátból, karbonátból és oxaláttartalmú étrend, valamint az örökletes adottság. Köszvényénél húgysavkövek találhatóak az ízületben, a cisztínkövek pedig egy ritka anyagcsere-betegségben, a cisztinuriában fordulnak elő.

²⁸ „*Ihr g[naden] berichte ich d[a]s herr Palatinus den 1 Maj abents Zwisch[en] 9 und 10 Uhr Todts verblich[en] ist. Sein aller schmerzlichster Zue standt ist der blaterstein Gewesen Wie es alle Medicj darfür gehalten hab[en].*” Burckhardt Breitensteiner levele Batthyány II. Ferenchez Németújvárra. Pöstyén, 1625. május 2. MNL OL Batthyány család levéltára, Missiles, P 1314. Burckhardt Breitensteiner orvos levelei. No 7712.

²⁹ Levelei, konvenciók és prebendajegyzékek alapján.

kort jelentett az akkori viszonyok között.³⁰ Ez azt jelenti, hogy a szerződés idejétől számítva 31-35 évet töltött Szalónakon.

Jakob Klain számlái

A Batthyány család inventáriumában nyolc olyan számla szerepel, amit Jakob Klain állított ki 1650 és 1654 között: ebből öt a szalónaki és a borostyánkői várban raboskodó beteg törökök, három pedig a Batthyány I. Ádám felesége, Formentini Auróra Katalin számára elkészített patikaszeret, gyógymódokat tartalmazza. A számlák között éves kimutatások is találhatóak. Három számla kivételével a végösszeg nem egyezik a felsorolt tételek összegével, egy összegzésnél pedig más pénzüsszeget ír a *Manna* (10 lat 60 krajcár) és a *Terpentin* (1/4 font 9 krajcár) áránál, mint azt az azokról készített számlánál tette (*Manna* 10 lat 58 krajcár, *Terpentin* ¼ font 10 krajcár).³¹ Az még érthető, hogy itt-ott kerekített (hol fel, hol le) 1-2 krajcárral, de például az 1651. január 7. és március 14-e között felírt patikaszer árainak végösszegénél 2 [!] rénes forintot (120 krajcár) tévedett Batthyány I. Ádám javára.

A törökök gyógyítása során itt-ott feljegyezte, hogy milyen betegségre adta a gyógyszert, például volt olyan török rab, aki 10 napig székrekedésben szenvedett (erős purgációt kapott), volt, aki vért hányt, másoknak a lázát kellett csillapítania. Gyakran írt fel gyomor- és szíverősítőt, epe, torok és mandula gyógyítására, mellkas fájdalomra használatos orvosságot. Az izzasztó-, purgálószerek mellett különböző kenőcsöket, folyadékokat, olajokat, Latwerget is javasolt. A kimutatásokon olykor annak a török rabnak is feljegyezte nevét, akinek a patikaszer szánta. Így tudjuk meg, hogy 1651-ben a borostyánkői török rabok között szereplő *Reckepnek* (Redzsebnek) erősen purgáló gyomorport, *Canis Allinak* (Kanizsai Alinak) gargarizáló vizet, *His Ahsonnak* (Haszannak) belső lázra különböző gyógyszereket és szíverősítőt, Szalónakon egy *Zurcky* (Zülfikár) nevű töröknek erős hasmenésre, vérhasra Latwerget, 1652-ben *Mustaphának* (Musztafának) kenni való olajat, a pesti *Mustaphának*

³⁰ Batthyány II. Ferencnek írta Lépes Bálint kalocsai érsek és kancellár 1620-ban, hogy „*kegyelmed okos öreg Vr*”. KOPPÁNY Tibor, *Batthyány II. Ferenc és Poppel Éva építkezései 1590–1640 = Batthyányak évszázadai: Tudományos konferencia Körmenden. 2005. október 27-29.* Körmend – Szombathely, 2006, 91. 1620-ban Batthyány II. Ferenc 47 éves volt, ekkor már idősnek számított, 1625-ben, halálakor pedig 52.

³¹ A kivételt jelentő számlák: MNL OL P 1322 Inventáriumok. No 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650–1666. é. n. 1. 1650. augusztus. MNL OL P 1322 Inventáriumok. No 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650–1666. é. n. No 2. 1650. május 12 – június 11. MNL OL P 1322 Inventáriumok. No 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650–1666. é. n. No 14. 1654. január 24. A két számla, ahol eltér az ár: MNL OL P 1322 Inventáriumok. No 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650–1666. é. n. 17. 1652. május 11 – 1653. október 8. MNL OL P 1322 Inventáriumok. No 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650–1666. é. n. No 18. 1652. május 11 – 1653. március 18. *Terpentin* ném., lat. *terpentina*. Hasszorulás és kólika gyógyítására használt gyógyszer. PÁPAI PÁRIZ, *i. m.*, 178, 467.

(Musztafának) izzasztó Latwerget, a budai *Mustaphának* (Musztafának), mert beteg volt, éjszakára szintén Latwerget írt fel.³² Egy törököt úgy nevezett meg 1652-ben, mint gróf Esterházy – feltehetőleg László – idős törökje: ő valószínűleg Endrédi Musztafa aga lehetett, akit 1655-ig őriztek a szalónaki várban, majd Borostyánkőre vitték.³³ Ő szintén purgációt és gyomorbántalmakra használatos port kapott.

1652-ben Németújvárra, Formentini Auróra számára készített patikaszeret, többnyire Werner doktor rendelésére. A gyógykészítmények között szív- és idegerősítők (szerecsendióból készített spiritusz), purgációk, gyomortisztító, májbetegségekre (*Manna*), ájulás ellen (*Perl Zelt Zucker*) használatos szerek találhatók.³⁴ A számlák tartalmazzak még kúpokot (darabja 3 krajcárba került), édesmandula-olajat, idegcsillapító, nyugtató hatású macskagyökeret.³⁵

³² *Reckep*: Redzseb. Batthyány Ádám török rabjai között 1651-ben három Redzseb is szerepel: kanizsai Nagy Redzseb (1650–1658), Pécsi Redzseb szpáhi (1645–1658) és Fehérvári Redzseb (1650–?). TARKÓ Ilona, *Rabkereskedelem és anyagi kultúra a XVI-XVII. században a Batthyány család levéltára alapján*. Doktori (PhD) értekezés. Piliscsaba, 2012. 2. kötet, 35, 44, 48, 55.

Canis Alli: Batthyány Ádám török rabjai között 1651-ben három Kanizsai Ali is szerepel: Kanizsai Ali, zászlótartó fia, (1649,1651–1654) Kanizsai Ali, terlak (=bolond) (1642–1651) és Kanizsai Ali, sípos (1649–1656), aki beteg volt 1651 januárjában. TARKÓ, *i. m.*, 39, 161, 163, 164.

His Ahson: Batthyány Ádám török rabjai között 1651-ben 14 Haszon/Haszan is szerepel: Berzencei Haszon (1648–1652), Budai Haszan, kara (1650–1652), Fehérvári Kis Haszan (1649–1656), Kanisai Baba Haszon (1650–1658), Kanisai Kis Haszan (1650–1658), Kanisai Toot Haszan (1650–1658), Kanisai Vak Haszan (1650–1658), Kanisai Hadzsi Haszan (1650–1657), Kanizsai Haszan, kara/Deli kurd (1645–1651). Kanizsai Haszan, tatár (1650–1658), Kanizsai Pandzsa (pencse) Haszan (1649–1658), Kanizsai Haszan szpáhi (1650–1657), Kanizsai Haszan szpáhi, besli, sánta samel (1651–1654), Siófoki Haszan (1650–1654). TARKÓ, *i. m.*, 34–35, 41, 45, 48–49, 99, 102, 137, 166, 168, 170, 241.

Zurcky: valószínűleg Zülfikár. Budai Zülfikár (1637–1651) TARKÓ, *i. m.*, 114.

Mustapha: Batthyány Ádám török rabjai között 1652-ben nyolc Musztafa is szerepel a pestin és a budain kívül: Kanisai Barbély Musztafa (1650–1658), Kanisai Musztafa (1650–1658), Kanizsai Musztafa, Hadzsi Haszan szolgája (1650–1652), Kanizsai Csizmadia Csonka Musztafa (1649–1656), Kanizsai Musztafa, borbély (1650–1657), Palotai/Dobricsani Musztafa (1650–1658), Pécsi Musztafa (1650–1658), Simontornyai Musztafa (1650–1658), Koppányi Musztafa (1649–1654). TARKÓ, *i. m.*, 34–35, 42, 49, 53, 183.

Pesti Mustapha: Pesti Musztafa szpáhi (1651–1658). TARKÓ, *i. m.*, 41.

Budai Mustapha: Budai Musztafa janicsár cselebi (1652–1658). TARKÓ, *i. m.*, 45, 111.

³³ TARKÓ, *i. m.*, 18, 124.

³⁴ *Perl Zelt Zucker*: lat. Manus Christi perlat, ang. Manus Christi confection. A Zältlein egyik formája. A Zältlein-hoz a gyógyszereket porrá őrlik, majd a megfelelő folyadékban (itt cukorral) összekeverik és „tésztát” készítenek belőle. *Vollständige...*, *i. m.*, 318. A gyöngyöt szív-és idegerősítőként, a Perl Zältlein Zucker-t ájulás ellen alkalmazták. George Frederick KUNZ, Charles Hugh STEVENSON, *The Book of the Pearl: The History, Art, Science and Industry of the Queen of Gems*, New York, 1908, 312. http://www.farlang.com/gemstones/kunz_book_of_the_pearl/page_377 letöltés ideje: 2013. július 10. A gyöngyöt tartalmazó Manus Christi-t a legjobb cukor és damaszkuszi rózsa vizének összefőzésével készítették, majd a főzetet gyönggyel és arannyal vegyítették. Royal College of Physicians in London, 1649. Himlő és pestis ellen is használták. Johnnae Ilyn LEWIS, *References of the Manus Christi Confection*, 2005, 4. <http://www.florilegium.org/files/FOOD-SWEETS/Manus-Christi-art.rtf> letöltés ideje: 2013. július 10.

³⁵ *Speickh*: ném. Speick, lat. Valeriana celtica, Spica celtica. Macskagyökér: idegcsillapító, nyugtató és enyhe altató hatású teatermékek alkotórésze. Az I. században Galénusz doktor Marcus Aurelius gyomorbántalmait ezzel gyógyította. <http://www.speickwerk.com/the-speick-plant/> letöltés ideje: 2013. június 25.

1654-ben Kristóf grófnak Rohoncra alabástromkenőcsöt készített, amit általában fejfájásra, lázra, hasmenésre alkalmaztak, de frissítette a fogínyt is.³⁶

További patikusok

2. Paul Weidner (1603 körül – 1669. április 7.)

Paul Weidner a bécsi „*Ad aquilam nigram*” („*Zum schwarzen Adler*”, vagyis „*Fekete Sas*”, 1807-től „*Zum Salvator*”) patika patikusa, tulajdonosa volt. A patika előző tulajdonosának, Valentin Hessnek a sógora, II. Ferdinánd (1618–1637), III. Ferdinánd (1637–1657), valamint I. Lipót császár udvari orvosa és patikusa. 1630. október 18-án nemesi címet kapott, ettől kezdve lett „von Weidenthal”. Kétszer nősült: első felesége Maria Clara Hess volt, második felesége Johanna Maximiliana Barbara, született Klodwig von Rosenfeld. Első házasságából egy leány született: Maria Eleonore. Második házasságának hat gyermek lett gyümölcse: két fiú, Johann Franz és Paul Maximilian, négy leány, Johanna Maximiliana, Maria Theresia, Angela Rosalia és Maria Elisabeth. 1669. április 7-én halt meg 66 évesen. Halála után felesége, Johanna Maximiliana Weidner, majd 1683-tól fia, Paul Maximilian vette át a patikát.³⁷

Csupán egyetlen számlája maradt fent az inventáriumokban, amit 1650. április 2-án Batthyány I. Ádám részére állított ki Bécsben. A számlán három patikaszer szerepel német és latin nyelven: *Bibergeil Öl (Oleum Castorei)*, *Magnat Stein (Lapis Magnetis)*, *Opiat (Laudanum)*.³⁸ Mennyiségüket is melléjük írta, ebből lehet megtudni, hogy mennyibe került belőlük egy lat. Az elsőből öt latot adott el 36 krajcárért, tehát egy lat 7,2 krajcár volt. A másodikból hat latot adott, szintén 36 krajcárért, tehát egy lat 6 krajcárt ért. A harmadikból fél lat ellenértéke 7 rénes forint volt, tehát egy lat 14 rénes forintba került. Ha ezeket krajcárra váltjuk, akkor ½ lat 420, egy lat pedig 840 krajcár. Ebből láthatjuk, hogy az ópium milyen sokba került. A számla végösszege 8 rénes forint 12 krajcár (492 krajcár).

³⁶ *Allabaster Salbe*: lat. unguentum alabastrinum, ném. Alabaster Salbe, alabástrom kenőcs. Az alabástromnak három fajtáját ismerték: a fehér, fekete pöttyös és a fehér-vörös színűt. Az alabástromot égették, majd szurokkal vagy gyantával összekeverték, így kapták a kenőcsöt. Fejfájásra, lázra, hasmenésre alkalmazták, frissítette a fogínyt. *Vollständige...*, i. m., 515.

³⁷ Látható, hogy Bécsben a patikusfeleségek tovább vezethették elhunyt férjük patikáját (lásd: Berger).

³⁸ *Bibergeil Öl*: lat. Oleum Castorei, hód monyának olaja. A hód nemi szervéből készült készült orvosság, hódzsír, hódony. „Hód tökiből való orvosság.” PÁPAI PÁRIZ, i. m., 476.

Magnat Stein: lat. Lapis Magnetis, mágneskő. Gyógyító erejű kőként használták, nehogy idő előtt történjen meg a szülés vagy épp túlhordja valaki gyermekét. Nyakban vagy köldök körül kellett viselni. PÁPAI PÁRIZ, i. m., 286.

Weidner mellett Adam Hoffer volt az egyedüli, aki számláján németül és latinul is feltüntette a patikaszerke neveit.

3. Friedrich Miller (†1675. január 24.)

Friedrich Müller (Miller, 1656-tól „von Löwenstein”) bécsi patikus, aki 1650-ben megvásárolta, majd haláláig (1675. január 24.) vezette a bécsi „Aranyszarvas” nevű („*Zum goldenen Hirschen*”) patikát. 1656. március 20-án nemesi címet kapott, valamint ezzel egyidejűleg a „*kaiserlicher Hofdiener*” titulust is.

Szintén egyetlen számláját találhatjuk a Batthyány-inventáriumokban. A számla kiállításának évét az irat hátoldalán tüntették fel: 1652). A keletkezési hely nincs feltüntetve rajta. A számla magyar nyelvű, hat darab patikaszer tartalmaz, rajtuk kívül citromot, articsókát, spárgát és skatulyát jegyeztek fel, amit Formentini Auróra Katalinnak vásároltak.

Egy lat gyöngyörért 8 rénes forintot, azaz 480 krajcárt fizettek. A fehér és a szürke színű drágakövek porából öt-öt latot rendeltek, áruk különböző volt: a fehérért 7 rénes forint 30 krajcárt, a szürkéért 10 rénes forintot kért.³⁹ Mivel a számlára rávezette azt is, hogy egy lat ezekből mennyibe került, így ez nem igényelt utánaszámolást: egy lat fehér drágakő pora 1 rénes forint 30 krajcárba (90 krajcár), egy lat szürke drágakő pora 2 rénes forintba (120 krajcár) került.

Egy-egy latot adott el „hévség” ellen használatos julepből és az ér, derék kenésére alkalmas patikaszerből. Az előbbi 1 rénes forint 12 krajcárt (72 krajcár), az utóbbi 20 krajcárt ért. A szívfájás ellen való por mennyiségét nem, csak az árát tudjuk meg: 2 rénes forintba, azaz 120 krajcárba került. Ezt a szert doktor Reckenperger írta fel.⁴⁰ A részszámla összege 29 rénes forint 2 krajcárt (1742 krajcárt) tett ki.

³⁹ *Fejér Edelstan por*: fehér drágakő (Edelstein) pora.

Szürke Edelstan por: szürke drágakő (Edelstein) pora.

A drágakövekkel való gyógyítást (*lithotherapie*) nemcsak külsőleg, amulettekkel, hanem belsőleg is folytatták. III. Ferdinándnak 1644-es gyógyszerészeti rendelete szerint minden gyógyszertárban tartani kellett a leggyakrabban használt *pretiosákból* (unikornisszarv, bezoárkő, igazgyöngy, nemeskorall, drágakövek). A XVI-XVIII. századi gyógyszerkönyvekben a ma drágakőként is felhasznált ásványok közül a következők szerepeltek gyógyszeralapanyag gyanánt: alabástrom, ametiszt*, gránát*, hegyikristály, hiacint*, karneol vagy szárdér*, krizolit avagy topáz*, *lapis armenus*, lápisz lazuli, nefrit, rubin*, smaragd*, topáz, lásd krizolit*, zafir*. A *-gal jelzett ásványok drágakövek (*lapides pretiosi*), a többi közönséges és kevésbé értékes kövek (*lapides vulgari et minus pretiosi*) kategóriájába tartozott. Ezen kívül a tengeri termékek (*marini*) közé sorolt borostyánkő, gyöngyház, igazgyöngy és nemeskorall is patikaszer volt. A drágakövek porát nem önmagukban, hanem egyéb gyógyhatású (vagy annak vélt) szerek őrlményével különböző receptek szerint keverve alkalmazták orvosságként. PAPP GÁBOR, *Az 1800 előtt ismert magyarországi drágakövek – áttekintés*, A Miskolci Egyetem Közleménye A sorozat, Bányászat, 74. kötet (2008), 161–162.

⁴⁰ *Doktor Reckeperger*: 1644-ben már szerepel a konvenciók jegyzékben 353; 207. 1644. január 1-jén 10 akó óbort kapott Szalónakról és Rohoncról. MNL OL A Batthyány család körmendi központi igazgatósága, A

A számlából megtudhatjuk, hogy 18 darab citromért 1 rénes forint 12 krajcárt (72 krajcár) kért, vagyis egy citrom 4 krajcárba került nála. Azt, hogy articsókából, spárgából mekkora mennyiséget adott el, nem tudjuk meg, csak a végső összeg szerepel a számlán. Articsókáért 48 krajcárt, spárgáért és egy skatulyáért 36 krajcárt fizettek, így a részszámla összege 2 rénes forint 36 krajcár (156 krajcár), az előzővel együtt a végösszeg 31 rénes forint 38 krajcár (1898 krajcár) volt.

4. Adam Hoffer

Adam Hoffer bécsi patikus számláját 1650. április 2-án állította ki Batthyány I. Ádám számára. A bécsi patikus német és latin nyelven is elkészítette számláját és minden egyes patikaszer mellett feltüntette azok mennyiségét, valamint, hogy egy lat az adott szerből mennyibe került. Aláírásánál két dolog figyelhető meg: egyrészt neve alatt a „*Materialist*” szó szerepel, ami ma fűszerest jelent, de akkor ez megfelelt a patikáriusnak is (lásd fentebb), másrészt, hogy az „*Arany Egyszarvú*” patika patikusa. Batthyánynál e számla hátoldalára azt vezették rá, hogy az „*Aranyos Angyal*” patikusa. A számlát, amely 27 rénes forintba és 41 krajcárba (1661 krajcár) került, Michael Holler udvari beszerző fizette ki. A papíron 29 féle szer szerepel.⁴¹

A Hoffer patikaszámláján szereplő szerek és áraik:

Patikaszer neve	Ára (krajcár)
Aes Ustum ⁴²	6
Aloes Hepatica ⁴³	8

földesúri famíliára, illetve az uradalmi alkalmazottakra vonatkozó iratok P 1322. No 353. „Német Uivári, Szalonoki Rohonczy és Körmendi Várainkban léveő Tisztviselőink és egiéb rendbéliek Conventioioknak az Pária, és más rendbéli dolgoknak rendbe vétele”. (Konvencióskönyv, II). 1634. április 6.

⁴¹ A felírt patikaszernek némelyike szerepel annak a pestis elleni tapasztalásnak összetételében, amelyet egy francia nemzetiségű, Sevilleben gyógyító orvos, doktor Lefebure készített: *oxide of lead, vitrified; common oil; opoponax paste; bedelium; gummi-resinae galbanum; gummi-resinae ammoniac.; myrrh; Lathyrus sativus; incense; aloes; Aristolochia rotunda; yellow amber; colophony; oxide of lead; asphaltum; oxide of iron; oil of Hypericum perforatum; Abies serpentina; sulphate of mercury-of each a certain quantity, to be made, with art, into a plaster. As to the carbuncles and buboes that usually break out in the majority of persons affected with the plague, I cure them with oil of mercury, chemically prepared, for this has such a faculty for loosening the scabs of said carbuncles that it obviates the necessity of scarifying them, which process always causes much pain and inspires the patients with great fear.* Zelia NUTTALL, *An historical document relating to the prevention and cure of Plague in Spain in 1600-1601.* <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2167273/> letöltés ideje: 2013. június 25.

⁴² *Aes Ustum*: Részint a rézoxidot, részint a rézszulfidot nevezték így hajdan. MAGYARY-KOSSA, *i. m.*, 271.

⁴³ *Aloes Hepatica*: Az Aloe félések, főleg a natali és socotorai aloenek májszerű kinézésű, fénytelen terméke, melyet gyógytárban nem lehet tartani. Az aloinok és az aloegyanta mint hashajtók hatnak, nagy adagokban

Benzo ⁴⁴	12
Bolus Armenus ⁴⁵	12
Colophonia ⁴⁶	36
Cortex Mandragorae ⁴⁷	6
Flores Balaustiorum ⁴⁸	6

Patikaszer neve	Ára (krajcár)
Grünspan ⁴⁹	3
Gummi Ammoniaci ⁵⁰	6
Gummi Arabii Albi ⁵¹	3
Gummi Bdelii ⁵²	18
Gummi Elemi ⁵³	8

drasztikus szerek, s kólikás fájdalmakat, bélbeli, vese- és méhbeli vérbőséget is létrehoznak. *Gyógyszerészeti lexikon, i. m., 109.*

⁴⁴ *Benzo*: benzoe, benzony. Tömjénnel, mirhával, mástixszal keverve szárazbetegségnél füstölésre használták. PÁPAI PÁRIZ, *i. m.*, 141. Jó illatú gumi: assa dulcis. A mai benzoé-gyanta. MAGYARY-KOSSA, *i. m.*, 259.

⁴⁵ *Bolus Armenus*: örmény agyag, rögpör. Lemnosz szigetéről való agyagféleség, mely bőven tartalmaz ferrioxidot, amitől sárgászörös színű. PÁPAI PÁRIZ, *i. m.*, 476. Örményföld – Veres örményföld; bolus armena; armenischer bolus. Ma: örményagyag, melyet pilulakészítéshez stb. alkalmaztak. MAGYARY-KOSSA, *i. m.*, 269. A bolus armenus török földön főleg vörös és fehér korall, smaragd, rubin, zafír, áspis igazgyöngyök és több illatos fának a porából készült. SZ. TÓTH Magda, *II. Rákóczy György gyulafehérvári patikájának gyógyszerei és felszerelése 1650-ben*. Adattár. Comm. Hist. Artis Med. 125-132 (1989-1990), 116.

⁴⁶ *Colophonia*: Kalafonia. Fenyőgyanta finomított változata. Hegedűgyanta. MAGYARY-KOSSA, *i. m.*, 260. Ha a terpentintől az olajat vízzel átpároljuk, colophonium marad vissza, mely még kevés vizet tartalmaz, ez sárga színű. Alkalmazzák a különböző tapasztokban mint jól tapadó szert. *Gyógyszerészeti lexikon, i. m.*, 181–182.

⁴⁷ *Cortex Mandragorae*: Mandragóra (nadrágulya) gyökere. Nádraguba, nadrágulya. Nádraguba füvet Szent Iván havában dél tájban kell szedni: Mandragórának nevezik deákul. MAGYARY-KOSSA, *i. m.*, 267.

⁴⁸ *Flores Balaustiorum*: pomagránát virága. Pomagránát, gránátalma (*Punica granatum*) – dagantok, gyulladások, vérhas ellen. PÁPAI PÁRIZ, *i. m.*, 472.

⁴⁹ *Grin Span*: ném. grünspan. Valószínűleg grispán. Vitriol, kénsav. PÁPAI PÁRIZ, *i. m.*, 478. Grünspan, zöld görög: bázisos ecetsavas réz. Az megbántott tagjait krispányos vajjal kenjed jó erősen. Rézrozsda: aerugo; grünspan. A zöld vizelet lesz a rézrozsda szabású sárnak (= epe) bősége miatt. MAGYARY-KOSSA, *i. m.*, 271, 281. Lat. Viride aeris (*Flores Viridis Aeris*). Paracelsus mind külsőleg, mind belsőleg rendelte fekélyek, sebek, fergesedés esetén. SZ. TÓTH, *i. m.*, 115. Hoffer mind a két számlán németül tüntette fel, ezért nem a latin neve szerepel itt.

⁵⁰ Gummi Ammoniaci: Gum Ammoniac. Orvosság időseknek és gyengének, főként krónikus bronchitisben szenvedőknek. <http://www.homeoint.org/books/boericmm/a/ammc.htm> letöltés ideje: 2014. március 31.

⁵¹ *Gummi Arabii Albi*: gumiarabikum, mézga, fehér. Vérhas és hasmenés gyógyítására használták. „Árpakása levében, mennyi elég, vagy két tyúkony fejéret köpülj, tégy azonkívül két lót gumiarabikumot belé, megannyi olvasztott kecskefaggyát, egy kevés bolus arménust, forrald fel, és illendő melegen add bé.” PÁPAI PÁRIZ, *i. m.*, 191, 464.

⁵² *Gummi Bdelii*: lat. Commiphora wightii (Guggal, Guggul, angol Mukul myrrh tree). A mirhához hasonló aromás gyanta, füstölőként és parfümökhoz is használták. Észak-Afrikától Közép-Ázsiáig és Észak-Indiában megtalálható, a Burseracea családjához tartozó virágzó növény. http://en.wikipedia.org/wiki/Commiphora_wightii. letöltés ideje: 2013. június 25. Kövek összezúzására, tüdőbajra, köhögésre használták. *Vollständige...*, *i. m.*, 1206. Commiphora Mukul (Guggul/guggula): A guggul a mirha közeli rokona, de az ajurvédikus gyógyításban fontossága messze meghaladja a mirháét. Tisztító és fiatalító hatást tulajdonítanak neki. Időskori izületi gyulladásokra javallják. Csökkenti a vér koleszterinszintjét. Ráadásul gyulladásgátló hatása is bebizonyosodott, stimulálja a fehérvérsejtek képződését, csökkenti a vérrögök kialakulásának esélyét, s óvja a szív szövetét a degeneratív betegségektől. Penelope ODY, *Gyógynövények a holisztikus gyógyításban*. Bp., 2006, 119. Hoffer ezt is németül tüntette fel mind a két számlán, ezért neve így szerepel.

⁵³ *Gummi Elemi*: E név alatt különböző gyantákat foglaltak össze. A terpentinhoz hasonló hatású s kenőcsökben ahelyett használják. *Gyógyszerészeti lexikon, i. m.*, 2. kötet, 290.

Gummi Euphorbii ⁵⁴	6
Gummi Galbani ⁵⁵	8
Hermodactilus ⁵⁶	3
Ireos ⁵⁷	2
Lapis Hematit ⁵⁸	3
Lythargyrum ⁵⁹	1
Mastix ⁶⁰	7

Patikaszer neve	Ára (krajcár)
Myrrha ⁶¹	6
Oleum Spicae ⁶²	6
Olibanum ⁶³	2
Sarcocolla ⁶⁴	8
Styrax Calamita ⁶⁵	12
Styrax Liquida ⁶⁶	4
Terabint ⁶⁷	20
Terra Sigillata ⁶⁸	6

⁵⁴ *Gummi Euphorbii*: Gummi Euphorbium, Euphorbia resinifera, Marokkóban honos, a kaktuszok családjába tartozó fa tej nedvéből készült orvosság. PÁPAI PÁRIZ, *i. m.*, 478.

⁵⁵ *Gummi Galbani*: Galbanum gyantája, illatos. A Galbanumot főként a ferula gummosa-ból vagy a ferula rubricaulis-ból nyerik. Siriai gyantár: galbanum. A ferula galbaniflua gyantája. MAGYARY-KOSSA, *i. m.*, 273. Alkalmazzák hörgők hurutjánál mint köptetőt, külsőleg tapaszokba renyhe lefolyású lobos daganatokra mint genyképző szert. *Gyógyszerészeti lexikon, i. m.*, 3. kötet, 3–4.

⁵⁶ *Hermodactilus*: őszi kikerics. Podagra ellen, manapság rák gyógyítására használt növény. Hermes ujjja, őszi sáfrány: Hermodactylus. MAGYARY-KOSSA, *i. m.*, 258, 269.

⁵⁷ *Ireos*: viola, kékliliom. Golyva gyógyítására használt növény. PÁPAI PÁRIZ, *i. m.*, 361, 468.

⁵⁸ *Lapis Hematit*: vérkő. Neve a görög 'haima', vér szóból ered. Vas-oxid. PÁPAI PÁRIZ, *i. m.*, 485. Vérkő, a mai haematit; a termés vasoxyd; ferrum oxydatum nativum rubrum, lapis haematites. MAGYARY-KOSSA, *i. m.*, 280. Vértészcsillapítóként is alkalmazták. *Gyógyszerészeti lexikon, i. m.*, 3. kötet, 54.

⁵⁹ *Lythargyrum*: ném. Silber Glet. ólomoxid. *Minden doktorságot..., i. m.*, 444.

⁶⁰ A *Mastix* a Földközi-tenger északkeleti partvidékén honos fa vagy bokor ágaiból, törzséből nyert nedv, gyantaszerű anyag; vértészcsillapító, gyomorerősítő; kenőcsökhöz, borogatásokhoz. PÁPAI PÁRIZ, *i. m.*, 472.

⁶¹ *Myrrha*: ném. Myrrhen. A mirha egy Arábiában növő fa gyantája. Európába Egyiptomból, Alexandriából került. A mirhát nehéz légzésnél, hosszan tartó köhögésnél, hasmenésnél, vérhasnál, megterhelt gyomornál alkalmazták. *Kreuterbuch des hochgelernten und weitbrühmbten herrn D[omini]. Petri Andrae Matthioli, jetzt widerumb mit vielen schönen neuen Figuren, auch nutzlichen Artzneyen und andern guten Stucken zum dritten Mal aus sonderm Fleiß gemehrt und gefertigt durch Joachimum Camerarium, der löblichen Reichsstat Nürnberg Medicum, Doct. Frankfurt am Mayn, 1611, 20–21.*

⁶² *Oleum Spicae*: Oleum Lavandulae. Fejre, náthára, idegekre, szédülésre, letargiára, havi vérzésre, szülésre is alkalmazták. *Vollständige..., i. m.*, 1158.

⁶³ *Olibanum*: tömjén. Mint izgatószer használják tapaszokban, odvas fogba dugva illó olajánál fogva a szegfűszegolajhoz hasonlóan hat. Számos fürdőszernek képezi alkotórészét. *Gyógyszerészeti lexikon, i. m.*, 3. kötet, 375.

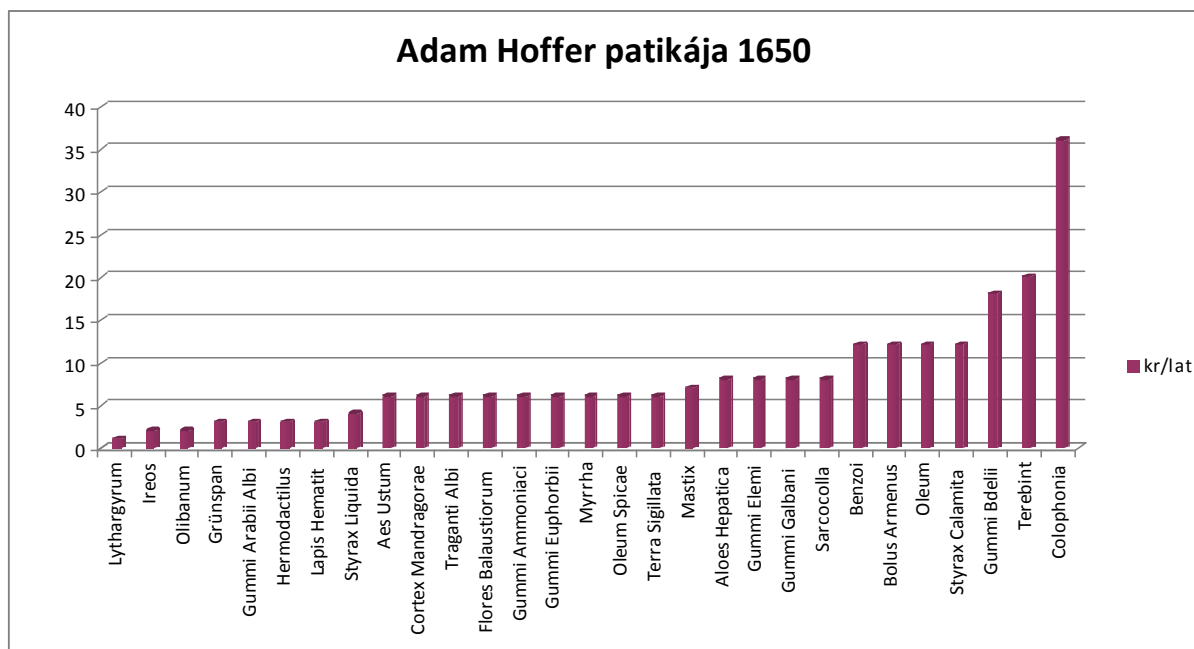
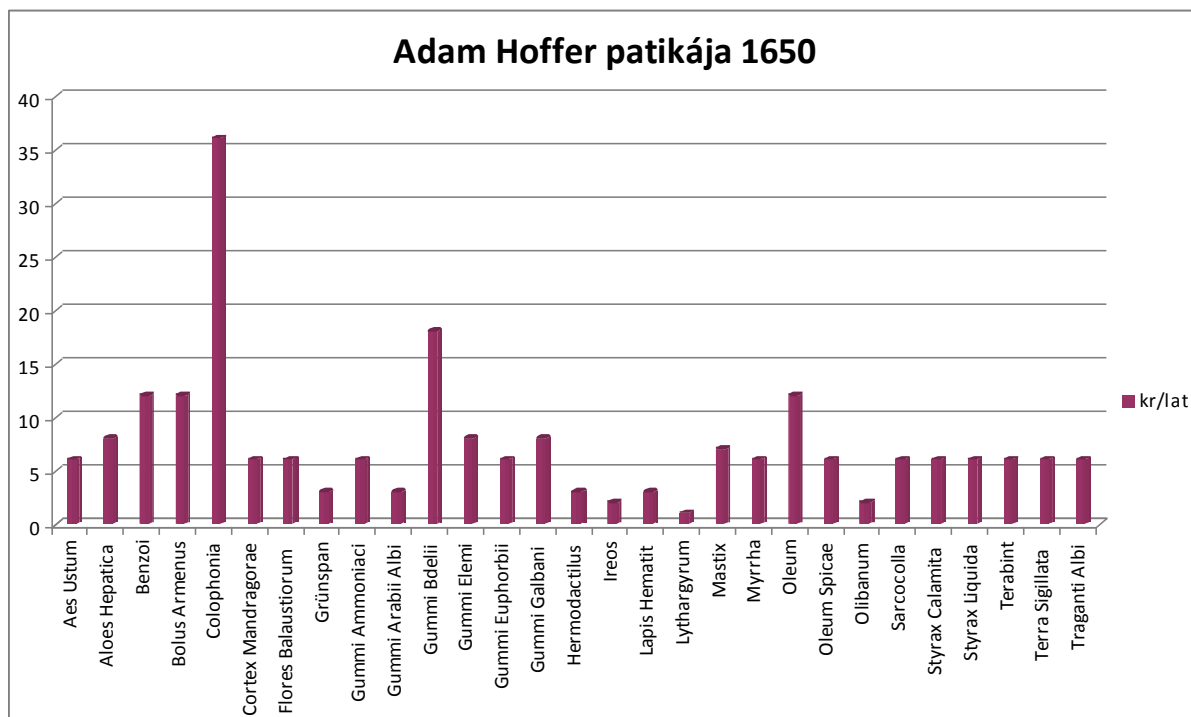
⁶⁴ *Sarcocolla*: sebforrasztó gümme: gummi sarcocolla; fleisch-leim. A Penaea sarcocolla L. nevű perzsiái s arabiai cserje mézgája. MAGYARY-KOSSA, *i. m.*, 272.

⁶⁵ *Styrax Calamita*: A kereskedésben eme név alatt kétféle styraxot értenek: a.) 2-3% storaxbalzsammal kevert styrax orientale kérgének törmelékét, melyet faedényekben hoznak kereskedésben szurokszínű fénylő zsíros kinézésű tömeg; b.) a styrax off. L. gyantáját (regina styracis), mely fehéres színű, benzoé gyanta kinézésű tömeget képez, vanília szagú illóolajat és fahéjsavat tartalmaz. *Gyógyszerészeti lexikon, i. m.*, 4. kötet, 262-263.

⁶⁶ *Liquida*: lé, folyadék, gyógykészítmény.

⁶⁷ *Terabint*: ném. terpentín, terpentina. Hasszorulás és kólika gyógyítására használt gyógyszer. PÁPAI PÁRIZ, *i. m.*, 178, 467.

Traganti Albi ⁶⁹	6
Oleum ⁷⁰	12

⁶⁸ *Terra Sigillata*: római kori vörös mázos égetett edényfajta. PÁPAI PÁRIZ, *i. m.*, 484. Itt: Pecsétes föld, terra sigillata Lemnia, lemnsische siegerlerde. A lemnszoi agyag, melyet különösen pestis ellen használtak. MAGYARY KOSSA, *i. m.*, 269.

⁶⁹ *Traganti albi*: lat. gummi Tragacanthi. A Tragacantha, -ae, töviskóró gyantája, fehér. Dragant: gummi tragacantha. Az dragantot áztasd meg harmad napig rósa vízben. MAGYARY-KOSSA, *i. m.*, 252. Hoffer itt is németül jegyezte fel mind a két számlán a nevét, ezért németül szerepel.

⁷⁰ *Oleum*: olaj.

5. Joachim és Elisabeth Berger

Joachim Berger alsó-ausztriai, neustadti (Wiener Neustadt) patikustól négy (1652–1653), özvegyétől egy számla maradt fent az iratok között (1653).⁷¹ Berger Formentini Auróra Katalinnak küldte a patikaszereket, a patikus özvegye pedig Batthyány I. Ádámnak. Berger itt-ott feltüntette a gyógykészítmények mennyiségét is, így ki lehet következtetni, hogy mennyibe kerültek. Például a Barbara kisasszonynak felírt purgáló folyadék 45 krajcárba került, a klistély egyenként 78, a kúp darabja 12 krajcár volt. Berger és özvegye számláinál megfigyelhető, hogy megemlítették rajtuk az előző számla végösszegét is, valószínűleg azért mert az még nem lett kiegyenlítve. A patikus utolsó számlája egy kimutatás az 1652. október 2. és 1653. január 29. közti időszakról, végösszege 59 rénes forint (3540 krajcár). Ezt az összeget „görgette tovább” az özvegy az 1653. januártól március 23-ig tartó számláján, ami akkor már 81 rénes forint 30 krajcárra (4890 krajcárra) emelkedett.

A Formentini Aurórának küldött készítmények között lázcsillapítók, lép, máj, gyomor, vesehomok gyógyítására használt kenőcsök, szíverősítők, idegnyugtatók, purgálószeresek, kúp, klistélyok és a beöntéshez szükséges gyógynövények, Latweg, altató, valamint gümőkór elleni, illetve ízületi gyulladásra használt gyógynövények szerepeltek. A számlák között egyedül egy Berger által 1653-ban kiállítottan található a „*vermisch Graffen Salben*”-t, amit akkortájt fedeztek fel.⁷²

A Batthyány Ádámnak küldött számla szintén tartalmazott altatót, purgálószeret, lép gyógyítására használt tapaszt, ezenkívül fejre való kenőcsöcskét, végtagokra való tapaszt, szalmiákszeszt és „*Sacklein in Wein*”-t.⁷³

⁷¹ Valószínű, hogy Berger 1653. január 29-e körül halt meg, mert özvegye számláján feltüntette a Berger által előzőleg kiállított számla végösszegét és ő maga is írt hozzá januári összeget.

⁷² *Grafin Salbe*: Gräfin Salbe, unguentum Comitissae. Juan de Vega spanyol orvos új szert ismert meg Peruban, a kínafa kérgét. Az indiánok ezzel a szerrel gyógyították meg Limában a perui alkirály, Chincon grófjának váltólázban (malária) szenvedő feleségét. (A grófság nevéből származtatják a szer „kinin” elnevezését). A kínafa kérge, amely immáron „polvo de la condesa” (a grófné pora) néven vált ismertté, 1638 körül eljutott Spanyolországba is. Hazájába visszatérve 1640-ben Vega kínafakérget is vitt magával, és fontonként kimérve adta el Sevillában. A szert különösen a jezsuiták propagálták. 1649-ben Franciaországban, 1653-ban Belgiumban és 1655-ben Angliában is megismerték. A hírneves orvosok közül főként az angol Thomas Sydenham ajánlotta 1668-ban a kínafa kérgét lázcsillapításra. A kinin fájdalomcsillapító, helyi érzéstelenítő, izomelernyesztő hatása van és izgatja a méh izomzatát. *Az orvoslás története, i. m.*, 175. Az unguentum Comitissae szerepel II. Rákóczi György gyulafehérvári patikájának gyógyszerei között 1650-ben, 27féle drogból készítették. SZ. TÓTH, *i. m.*, 117. Ezek szerint Gyulafehérváron előbb ismerték a szert, mint Belgiumban és Angliában. A Batthyány család tagjaihoz is előbb került, mint Angliába.

⁷³ *Sacklein in Wein*: szó szerint zsákocskába borban. A *Säckleint* (lat. *sacculus medicamentosus*) egyfajta borogatásként használták: a zsákocskába összevágott, száraz gyógynövényeket tettek, minden oldalát összevarrták, majd vízben, ecetben, borban vagy más folyadékban kifőzték. Ld. fentebb.

6. Christian Rhödiger

Rhödiger számlájának aláírásakor feltüntette, hogy a „*Fekete Sas*” patika patikusa, a Rayger doktor által írt levélből pedig az derül ki, hogy a patika székhelye Pozsonyban található.⁷⁴ Rayger doktor kérésére állította össze a patikaszeret és küldte Batthyány I. Ádámnak 1653-ban. A gyógykészítmények mennyiségeit nem tüntette fel, csak áraikat. Ezek közül a *Sand Wasser* 45 dénárba, a *Sand Salbe* 30 dénárba, a *Glieder Pflaster* 2 rénes forintba, a *Rauch Pulver* pedig 64 dénárba került.⁷⁵ A számla végösszege 3 rénes forint 39 dénár (1 rénes forint 100 dénár, tehát 339 dénár) volt. A másik pozsonyi patikusszámlán is dénárban számoltak.

Formentini Auróra Katalin 1653 „virágszombatján”, április 5-én, este 6 és 7 óra között hunyt el Rohoncon, 43 éves korában. Ernst Adalbert Harrach prágai érsek úgy tudta, hogy ödémában szenvedett.⁷⁶ Az ödéma (más néven vizenyő, vízkór) a kapillárisok és szövetek közötti folyadékcsere folyamatának zavarából adódó fokozott folyadékfelhalmozódás a szövetekben. Gyakori ok az allergiás reakció, a mélyvénás trombózis, a vesét érintő betegségek, a szívelégtelenség.⁷⁷ Rayger doktor levele és Batthyány Ádámné halála között egy hét telt el. Rhödiger számláján, valamint az 1653-as számlákon főként szív- és veseerősítő, -gyógyító készítmények szerepelnek, amiből arra lehet következtetni, hogy a prágai érsek jól értesült, valóban ödéma lehetett Formentini Auróra halálának oka.

7. A grazi és a pozsonyi patikus

A grazi és a pozsonyi patikus nevét nem tudjuk meg számláikból. A papír hátoldalán szerepel csak, hogy honnan származtak a gyógykészítmények. A grazi számla patikaszerait német, a pozsonyit latin nyelven írták. Mindkét számlát 1654 decemberében állították ki, előbbit 3-án, utóbbit 26-án. A pozsonyit Batthyány I. Ádámnak küldték.

⁷⁴ MNL OL Batthyány család levéltára, Missiles, P 1314. No 40269. Doktor Rayger levele Batthyány I. Ádámnak 1653. március 29. A levélhez mellékelve szintén megtalálható Rhödiger ugyanezen számlája. Ezen a számlán szerepel, hogy a patika Pozsonyban található.

⁷⁵ *Rauchen*: füst. Valószínűleg földi füst. Föld epéje, földi füst, orvosi füstikefű (*Fumaria officinalis*) – emésztést serkentő, epehajtó. PÁPAI PÁRIZ, *i. m.*, 471. Lat. *Fumariae herba*. *Minden doktorságot...*, *i. m.*, 443. Előfordul, hogy egyszerűen csak füstölésről van szó: gyakran használt terápia. *Sand Wasser*, *Sand Salbe*: valószínűleg vesehomok gyógyítására szolgáló víz és kenőcs. *Glieder Pflaster*: végtagokra tett tapasz.

⁷⁶ KOLTAI András, *Batthyány Ádám – Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. Győr, 2012. 452.

⁷⁷ <http://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%96d%C3%A9ma> letöltés: 2014. március 31.

Mivel a grazi patikus feltüntette a szerek mennyiségét is, így az ő számlájából megtudhatjuk, hogy egy lat patikaszer mennyibe került, míg a pozsonyiéből ezt nem tudjuk meg.

Az előbbi számlán szereplő *Oleum Masticis*ből (Mastix Öl) 2 lat 24 krajcárba (tehát 1 lat 12 krajcár), a *Pomeranzen Öl*ből fél lat 45 krajcárba (1 lat 90 krajcár), a *Mastix Kern*ből 2 lat 24 krajcárba (1 lat 12 krajcár), a *Weiß Agstein Öl*ből 2 lat 1 rénes forint 12 krajcárba (72 krajcár, tehát 1 lat 36 krajcár), a *Muscatnuß Salblein*ből 2 lat 52 krajcárba (1 lat 26 krajcár), a *Dragant*ből 1 lat 1 rénes forint 30 krajcárba (90 krajcár), a *Mannig*ből 4 lat 48 krajcárba (1 lat 12 krajcár) került⁷⁸. Ez utóbbinál fel is jegyezte, hogy mennyibe került egy lat. A *Glaß Pix und Schachtel* együttes ára 18 krajcárt tett ki.⁷⁹ A számla végső összege 6 rénes forint 13 krajcár (373 krajcár) volt.

Az utóbbi számlán szereplő *Species pro Cucupha*ért 3 rénes forint 35 dénárt, az *Antidotum contra Pestem*ért 3 rénes forintot, a *Rotulae Capitales et Cordiales*ért 8 rénes forint 25 dénárt, az *Aqua Apoplectica*ért 2 rénes forint 25 dénárt, a *Pulvis Nobilissimis Cordialis Alexiterius*ért 9 rénes forintot, a *Pomha Ambrae contra Pestem*ért 75 dénárt, a *Balsamus Capitalis et Cardialis*ért 9 rénes forint 50 dénárt, a *Species pro Decocto*ért 2 rénes forintot fizettek.⁸⁰ A számla végösszege 38 rénes forint 10 dénár (3810 dénár).

⁷⁸ Jakob Klain 1650 augusztusában keltezett számláján 1 lat Mastix Öl 8 krajcárba került.

Pomeranzen Öl: ném. Pomeranzen Shalenöl, destilliertes P. Schalenöl, lat. *Oleum aurantiorum corticum*. Keserúnarancs olaja. A narancs héját desztillálták vizet tartalmazó olajban. Frissen egész fehér színe van, idővel besárgul. Kellemes narancsillata van és keserű íze. *Allgemeine Encyclopädie für Kaufleute und Fabrikanten so wie für Geschäftsleute überhaupt. Oder Vollständiges Wörterbuch des Handels, der Fabriken und Manufacturen, des Zollwesens, der Münz, – Maß und Gewichtskunde, des Bank- und Wechselwesens, des Staatspapier – und Usanzenkunde, der Buchhaltung, des Handelsrechts, mit Einschluß der See – und Wechselrechts, der Schifffahrt, des Fracht – und Assekuranzwesens, der Handels-Geographie und Statistik, so wie der Waarenkunde und Technologie*, hgs., Otto WIGAND, Lipcse, 1838, 3. kiadás, 644.

Weiß Agstein Öl: lat. succini albi, fehér borostyánkő olaj. *Mannig* = Manna. *Muscatnus Salblein*: szerecsendióból készült kenőcsök. Szerecsendió (*Myristica fragrans*) – a dél-indiai eredetű fűszernövény ízesítő, szélhajtó, kenőcsök anyaga. PÁPAI PÁRIZ, i. m., 473.

⁷⁹ *Pix* : pix=szurok. MAGYARY-KOSSA, i. m., 258. *Schagtl*: valószínűleg Schachtel (doboz).

⁸⁰ *Species pro Cucupha*: ném. *Species zum Mützlein*. Különböző gyógynövényeket porrá zúztak és bevarrták egy „sipkácskába”. Idős emberek gyakran használták, hogy fejüket védjék a hideg káros hatásaitól. *Vollständige...*, i. m., 388. *Antidotum contra Pestem*: pestis elleni ellenmérég. *Rotulae Capitales et Cordiales*: szív-és főerősítő gyógyszerformula. Lat. *Rotulae*: a trochitus és pastilla nevű gyógyszertárak szinonimája, mely nevét a kerekded alakától vette, mely formában készíteni szokták. 2 fajtája van: cukros és nyákos massa. *Gyógyszerészeti lexikon*, i. m., 4. kötet, 162–163. *Rotulae*: német ein runde Zältlein. A megfelelő gyógyszerekből tevődött össze, és cukorból, a megfelelő folyadékban feloldva és az adott formába összegyúrva. *Vollständige...*, i. m., 9.

Aqua Apoplectica: gutaütés gyógyítására szolgáló víz. „Vannak a patikában igen erős vizek, melyeket tudós medicusok hagytnak és adtnak közönséges haszonra aqua apoplectica titulusa alatt, melyekkel gyakorta éljen, egy-egy kalánkával megiván belőlük.” PÁPAI PÁRIZ, i. m., 46.

Pulvis Nobilissimis Cordialis Alexiterius: lat. *Alexiterium*, ii. → *Alexipharmacum*, ci: „Terjék, minden méreg ellen való orvosság.” – „magyar alexipharmacum” – Pápai Páriz gúnyosan egyetemes hatású magyar csodaszernek nevezi a bort. PÁPAI PÁRIZ, i. m., 475.

Pomha Ambrae contra Pestem: ném. *Bisamküchlein*. Pézsmát, ámbrát tartalmazó gyógyszerformula, mely szintén kerekded (alma) formájáról kapta nevét. *Vollständige...*, i. m., 8. Az „Apples of Amber” illatos porokból

8. A rohonci Szent Ferenc-konvent számlája

A Szent Ferenc-konventnek kiállított számla készítője ismeretlen. Mivel Joachim Berger és Elisabeth Bergerin számlája között található, csak feltételezhető, hogy egyikük írta. A patikaszeres és a gyógymód mennyiségét nem jelezték, csak árakat, valamint hogy kinek készítették. 1652. november 8-án néhányszor küldtek *Pillel vergoldot*, ennek ára 3 rénes 54 krajcár (234 krajcár) volt.⁸¹ Ugyanekkor R. C. Pascalnak szintén küldtek pirulákat 30 krajcár értékben. R. P. Thomát klistélyozással gyógyították 1653. január 27-én, ez 1 rénes forint 18 krajcárba (78 krajcár) került. Ekkor küldtek még a konventnek *Reis bauch Salbet* kétszer 48 krajcárért, *Laxiert* háromszor 2 rénes forint 54 krajcárért (174 krajcár), valamint *Süßmandel Ölt* 12 krajcárért⁸². A számla végösszege 9 rénes forint 36 krajcárt (576 krajcárt) tett ki.

A Batthyány család fürdői, fürdősei

A kutatások azt bizonyítják, hogy a Batthyány uradalmak központjaiban, Németújváron és Szalónakon volt fürdőház.⁸³ 1634-ben már működött egy a németújvári várban, ahol két kádat és egy öreg vasfazekat írtak össze.⁸⁴ Valószínűleg az 1630-as években lebontották vagy más célra alakították át.⁸⁵

A Batthyányak váraikban külön fürdöst foglalkoztattak, aki gyógyított is: köpölyözött, masszírozott, iszappal kent, mestersége egybeolvadt a borbélyéval.⁸⁶ Németújváron a városban is volt fürdőház, és az uradalom fürdöst alkalmazott, aki föltehetőleg orvoslással is

és hozzáadott olajokból állt, amit viasszal, gummi arabicum nedvével labdává gyúrtak. Parfümként használták. Bartholomew PARR, M.D., *London Medical Dictionary: Including, Under Distinct Heads, Every Branch of Medicine*, Philadelphia, 1819, 2. kötet, 210.

Species pro Decocto: lat. decoctum: főzet, növényi, ritkán más anyagnak vízzel vagy borral való főzése által készült. *Gyógyszerészeti lexikon*, i. m., 2. kötet, 246.

⁸¹ *Pillel vergult*: Pillel vergold, aranyozott pirula.

⁸² *Reis bauch Salbe*: be nem azonosított kenőcs.

Jakob Klain 1652 szeptemberében és 1653-ban kelt számláin szintén 12 krajcárba került az édesmandulából készült olaj.

⁸³ 1655. A pinkafői savanyúvizet (acidulae Pinkafeldanae sive Iormerstorfenses) Rayger doktor „az idült székrekedésben, »cachexia biliosa«-ban stb. szenvedők kedvelt forrásvize”-ként említette, „melyet előkelők is gyakran látogattak, különösen Pozsonyból és környékéről”. MAGYARY-KOSSA, i. m., 1931, 3. kötet., 373. 1365.a.

⁸⁴ KOLTAI, i. m., 188.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ TÓTH István György, *Fürdőkád és tetű*, Rubicon, 1(1992), 15. TÓTH István György, *Betegség és gyógyítás a koraiújkorban = Magyar művelődéstörténet*, szerk. Kósa László, Bp, 2000, 175.

foglalkozott.⁸⁷ Az 1620-as években Pochr Jakabnak, 1646-ban Kickner Miklósnak hívták a fürdöst.⁸⁸ 1642–1643-ban feltehetően nem a várban, hanem a városban működött a fürdős.⁸⁹ 1645-ben Batthyány Ádám azt parancsolta a fürdősnek, hogy „senki kedvéért fürdőt ne csináljon”.⁹⁰

Szalónakon már 1540-től működött fürdőház, itt lakott a Batthyány család fürdőmestere.⁹¹ A család fürdőorvosa Abraham Link volt.⁹² 1624-ben Büki János gazdatiszt a következőket írta Batthyány II. Ferencnek: „*Horváth Bálint uram felől gonosz hírt hallok. Igen nehezen mondják lenni. Megcsömörlött volt, s immár szintén elnehezedett utána. Az szolnoki (szalónaki) fürdöst vitték hozzá.*”⁹³

Batthyányék fürdőorvosa, Abraham Link mellett ismerjük még Nádasdy Tamás nádor orvosát, Fraxinus Gáspárt, aki a főúri családokat is gyógyította.⁹⁴

A források azt mutatják, hogy 1642-ben Németújváron, 1651-ben Pinkafőn, Szalónakon és Rohoncon is dolgozott fürdős.⁹⁵ A pinkafői fürdősnek 2 köböl búzát és ugyanennyi köböl rozst adtak Borostyánkőről, míg a szalónaki német fürdős napi ¼ pint bort és 2 darab cipót kapott. A szalónaki német fürdős 1651-től 1653-ig, illetve 1655-től 1659-ig

⁸⁷ Uo. TAKÁTS, *i. m.*, 1961, 82. BENCZE, *i. m.*, 13. KINCSES Katalin, „*Im küttem én orvosságot: Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622-1644.* Összegyűjt., sajtó alá rend., bev. KINCSES Katalin, Bp., 1993, 48–49.

⁸⁸ KOLTAI, *i. m.*, 189.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ KINCSES, *i. m.*, 48.

⁹² MNL OL P 1322. No 353. Konvencióskönyv, II. 51. Abraham Link Doctor Conventioiának az paria. Güssing (Németújvár), 1647. július 4.

⁹³ TAKÁTS, *i. m.*, 1961, 83.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ *németújvári fürdős*: MNL OL P 1322. No 606. Nemett Uivári Varunknal valo Continuus es egyeb rendbelij Praebendasoknak, mellyek csak neha vannak ittan azoknak megh iratata. 1642.

pinkafői fürdős: MNL OL P 1322. No 353. Konvencióskönyv, II. 1634.

rohonci, szalónaki fürdős: MNL OL P 1322. No 352. Rohonc-szalónaki prebendáskönyv. MNL OL P 1322. No 1064. Continuus Udvarunk Népének: rohonci és Szalonaki Varainknal leveö continuus Prebendasoknak consignatioja (bor, hús, tyúk). 1651. MNL OL P 1322. No 1119. Continuus udvarunk népének: Rohonczy és Szalonaki várainknál lévő Continuus praebandasok consignatioia. 1652. MNL OL P 1322. No 1181. Continuus Udvarunk Népének: rohonczy és Szalonoki Várainknál lévő Continuus Prebendasoknak consignatioja, azok közül Ordinaria kinek kinek menny kenyeret, bort, Tehénhúst, Tikot, Gabonát, Soót, és készpénzt adnak fizetéssekben, arrul valo Ordinarium. 1653. MNL OL P 1322. No 1303. Continuus Udvarunk népének, Item Rohonczy, és Szalonaki Varainknál lévő continuus Praeendásoknak Consignatioia. 1656. MNL OL P 1322. No 1322. Szalonaki es Rohonczy Tiszviseleőknek ki adattatot Ordinariumoknak a Pariai. 1657. MNL OL P No 1322. 1338. Continuus udvarunk Népének, Item Rohonczy, és Szalonaki várainknál lévő Continuus Praebendasoknak Consignatioia. 1658. MNL OL P 1322. No 1341. Szalonaki Rohonczy varunkban lévő Tisztveiselőinknek ki adot ordinariumink (és németújvári ordinarium 1660 eleje) 1659. MNL OL P 1322. No 1363. Szalónaki, Rohonczy, Borostyáni és Körmendi ordinariumok.

1655. A pinkafői savanyúvizet (acidulae Pinkafeldanae sive Iormerstorfenses) Rayger doktor „*az idült székrekedésben, »cachexia biliosa«-ban stb. szenvedők kedvelt forrászive*”-ként említette, „*melyet előkelők is gyakran látogattak, különösen Pozsonyból és környékéről*”. MAGYARY-KOSSA, *i. m.*, 1931. 3. kötet., 373, 1365.a.

szerepel a forrásokban, de 1663-ban újra feltűnik. 1655 és 1658 között fizetsége napi ½ pint bor és 2 cipó, 1659-ben és 1663-ban naponta csak 1 cipót kapott.

Paul Schlechter, a pinkafői fürdő

Slechter 1650. május 24-én keltezett számlájából megtudhatjuk, hogy milyen sérüléseket gyógyított, és gyógyításuk mennyibe került, de hogy milyen gyógyszerekkel, az nem derül ki.⁹⁶ Az általa felsorolt tíz tételből hatnál csak azt írta, hogy gyógyszerekkel, egynél, hogy kenőccsel gyógyított, egynél nem írta, hogy mivel, a másik két tételnél érvágás, illetve köpölyözés szerepel.⁹⁷

Feladata 1650-ben a borostyánkői török rabok gyógyítása volt: egy Székesfehérvárról odavitt töröknek fejsze, másoknak golyó által okozott sérülését látta el, vagy betegségükből való kilábalásukat segítette. Munkája akár nyolc hétig is eltartott, e török rabnak több sérülése is volt, de Batthyány I. Ádám egy kapitányát például „csak” négy napig kezelte. Olyan törökről is beszámolt, akit két hétig ápolt, de életét már nem sikerült megmentenie.

Az általa feltüntetett költségek közül az érvágás és a köpölyözés árát lehet pontosan megállapítani: 14-szer vágott eret törökökön, ez 2 rénes forint 48 krajcárba került, 13-szor

⁹⁶ MNL OL P 1322 Inventáriumok. No 5. Orvosi és gyógyszerekre vonatkozó iratok. No 1-22. 1650-1666. é. No 4. 1650-1651.

⁹⁷ Lobkowitz Poppel Éva inkább orvosára, Pugoltra bízta az érvágást, és azt többször is igénybe vette. „*Kérlek fölötté igen edes Fiam, Az Purgoltot ualamj két uagy három napra bocsád ide hozzám, edgyikért azért hogý örömet eret vágatnék magamon,...*” Poppel Éva levele Batthyány Ádámhoz, Dobra, 1633. december 21. „*..., hogý az Purgoltot egý njhanj napra bocsáttad uolna ide hozzánk...eret akarnék én magamon uágtanj,...*” Poppel Éva levele Batthyány Ádámhoz, Dobra, 1634. február 20. „*Az Doctort; hid el tökéletessen mánál touáb nem tartoztatom, holnap bizonyjossan magam Louain es szekéren haza küldöm, mais el bocsattam uolna, csak hogý két eret uágattam az Lábomon ma reghuel,...*” Poppel Éva levele Batthyány Ádámhoz, Dobra, 1634. október 19. Csáky László is Bécsbe vitte feleségét, Batthyány Magdolnát hogy az ottani doktorokkal eret vágasson: „*..., mert Chýakj Uram feől megýen eö Felséghe után Ratisbonaban [Regensburg], s az Feleségét ei uiszj magáual Bécsigh, annak okáért hogý eret kőly ot az Doctorokkal uágtanj rajta:...*” Poppel Éva levele Batthyány Ádámhoz, Szalónak, 1636. augusztus 17. MNL OL P Batthyány család levéltára, Missiles, 1314. Közzétette: KINCSES, *i. m.*, 152, 156, 165, 177. Úgy tűnik, hogy a Batthyány család tagjain az orvosok, míg a rabokon a fürdős vágott eret.

1656. Nagyszombaton „*a köpölyözés (scarificatio) a városi fürdős kiváltsága volt; de titokban (clanculariae) a városi sebészek is végezték, amiért is az illető fürdős bepanaszolja őket a királynál. Úgy látszik, hogy ebben az időben különösen sok anabaptista fürdős (balneator seu scarificator) volt Nagyszombat vidékén*”. MAGYARY-KOSSA, *i. m.*, 374, 1369.

Csáky Anna Franciska levelében arra kérte Csáky Lászlót, hogy „*szollion kegyelmedt botianine Aszoniom ő Nagyságanak tegen Ani irgalmasagot Vellem, külgion uala mi oruasagot, mert az doktor csak köpölliökkel es egieb süttögésekkel akarna kenozni, az meg lehet ara nem engedek*.” Pozsony, [1630.] augusztus 15. MNL OL P Batthyány család levéltára, Missiles, 1314. Közzétette: KINCSES, *i. m.*, 109–110. Tehát itt is inkább orvos végzi a köpölyözést és nem a fürdős.

A magyar paraszti köpölyözésről és érvágásról dr. BENCZE József írt hosszabb tanulmányt. Orvostörténeti Közlemények, 18(1960), 44–55.

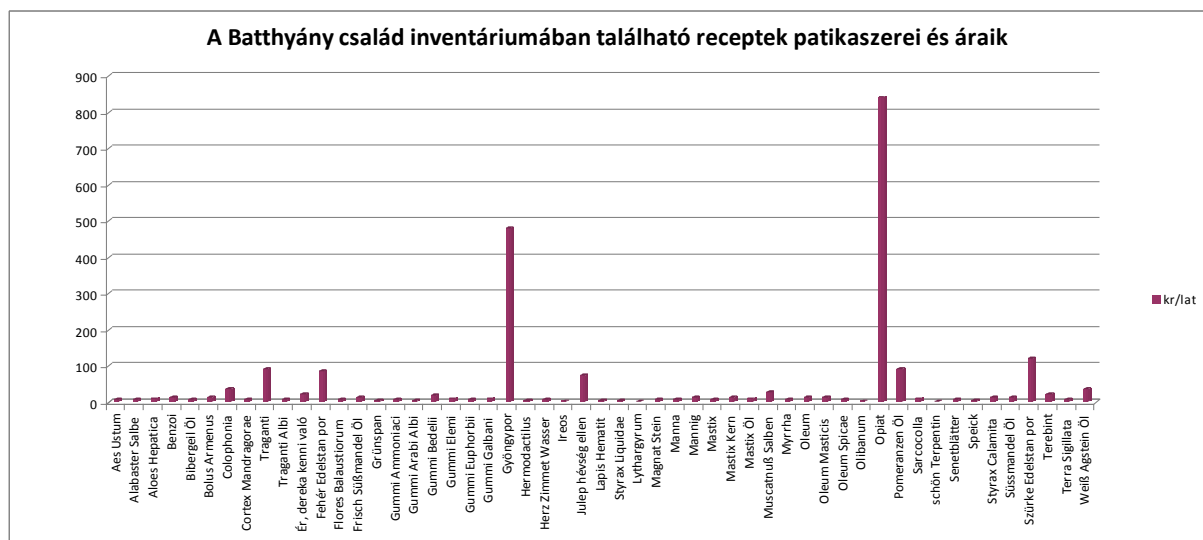
végzett köpölyözést, 2 rénes forint 36 krajcárért. A számlára rá is vezette, hogy egy-egy érvágás, illetve köpölyözés 12 krajcárba került.⁹⁸

A gyógyszerekkel és a kenőccsel történő gyógyításának ára 1 rénes forint 30 krajcár (kenőcs) és 8 rénes forint között mozgott. 8 rénes forintot kért például négy nagyon beteg török (fejenként 2 rénes forintot), valamint a már említett, több sérüléssel rendelkező török gyógyításáért, utóbbi nyolc hétig tartott.

A számlához csatolva található a borostyánkői kulcsár összeírása 1650. május 20-a és 1651. április 22-e között a pinkafői fürdősnek a török rabok gyógyításáért adott cipóról és borról. Ebben az időszakban 46 cipót és „2 Eimer 4 halb” bort kapott.⁹⁹ Valószínűleg ő az a pinkafői fürdős, aki két köből búzát és ugyanennyi rozst kapott Borostyánkőről 1651-ben.

A patikaszerék árai és az udvari bérek

A számlák között szerepelnek olyanok, amelyeken feltüntették, hogy az adott patikaszerből 1 lat mennyibe került. Ezek alapján elkészíthető egy diagram:

⁹⁸ 1 rénes forint 60 krajcárért. 1 köpölyözés ára 12 krajcár. 1 érvágás ára 12 krajcár. Kenőccsel gyógyítás ára 90 krajcár. 8 rénes forint 480 krajcár. Összehasonlításképp 1631-ben a soproni fürdősök árszabásában „egy kádfürdő, hajnyírással és köpölyvetéssel 12 kr[ajcár], kádfürdő (wahnnen) magában 6 kr[ajcár], gőzfürdő (schwizbad) magában 4 kr[ajcár], két köpöly 1 kr[ajcár], hajnyírás a szegényebb népnek (»von einem Ochsen Bueben, Gemainen Mann oder Dienstboten, das Haar abzuschneiden«) 4 kr[ajcár].” Teljesen hasonló árszabás 1633-ból. MAGYARY-KOSSA, i. m., 344, 1243.

⁹⁹ Eimer: akó; urna, tinna, Eimer, Európai előzmény. 1226. Dongás faedény. Kezdetben híg és száraz ürmérték, a 13. század során megszűnik gabonamérték lenni, ekkor gabonaszolgáltatás (adó) értelemben használják. Bormértékként a metrikus rendszer bevezetéséig él, s Erdély kivételével országos mérték. 12-112 icce, gy.: 64 icce; 41,97-85,61 l, gy.: 53,72 l. BOGDÁN István, *Régi magyar mértékek*, Bp., 1987, 84. halb: half (ném.), fél. A 4 fél itt valószínűleg iccére vonatkozik.

A diagramból látszik, hogy a legdrágább szer az *Opiat* (840 krajcár) volt, majd a gyöngypor (480 krajcár), a szürke (120 krajcár) és a fehér (84 krajcár) drágakövek pora következett. Nem meglepő, hogy ezeket a *Pomeranzen Öl* (90 krajcár) követi, valószínűleg narancstartalma befolyásolta árát. Ugyanennyibe került a *Traganti* is. A *Julep hévség ellen* (72 krajcár) minden bizonnyal drága alapanyagból készülhetett, talán ez is tartalmazott drágakőport, mert maga a julep nem került sokba. A borostyán alapú *Weiß Agstein Öl* (36 krajcár) és a *Colophonia* (36 krajcár) sem bizonyult olcsónak. A többi patikaszer ára 1 és 26 krajcár között mozgott, többségük 6 vagy 12 krajcárba került.

Felmerülhet a kérdés, hogy ebben a korban kik engedhették meg maguknak a gyógyszerek vásárlását, a gyógymódok alkalmazását? A rohonc-szalónaki és a németújvári prebendáskönyvek, valamint a konvencióskönyv szerint kifizetett bérek a következő szerint alakultak:¹⁰⁰

Az adott időszakban (1650–1654) a legtöbb készpénzbeli kifizetés Szili István tiszttartót illette a németújvári prebendajegyzék alapján, évi 200 rénes forintot (12 000 krajcárt) kapott.¹⁰¹ Őt követi pattantyús Czaibort évi 192 rénes forinttal (11 520 krajcár), majd a Batthyány-udvar orvosai (Purgolt, Breitensteiner, Link) konvenciójuk szerinti évi 150 rénes forint, azaz 9 000 krajcár keresettel. A két fő porkoláb fejenkénti fizetése évi 120 rénes forintot (7 200 krajcárt) tett ki, míg a patikus Klain 100 forintot, azaz 6 000 krajcárt keresett. 1652-ben Németújváron az asztalos Hansnak is 120 rénes forintot fizettek ki egy évre. Ennél kevesebb bérrrel, évi 96 rénes forinttal (5 760 krajcárral) rendelkeztek a németújvári pattantyúsok és lakatgyártó Landly, ez utóbbi 1652-ben bukkant fel a németújvári jegyzékben. Ők minden bizonnyal a legdrágább szert, az *Opiatot* is meg tudták venni. A legkevesebb fizetést a konvenció és prebendajegyzékek alapján a rohonci majorbéli cselédek kapták, fizetésük 1-2 rénes forint (60-120 krajcár) volt, de találkozhatunk a rohonci várban olyan kertész gyermekkel, aki ha ott volt, akkor 2 rénes forint bért kapott. Ugyanakkor az újkeresztény kertész 30 rénes forintot (1800 krajcár) keresett. A németújvári vár sütőlegényei is évi 2 rénes forinttal rendelkeztek. A rohonc-szalónaki és a németújvári uradalmak

¹⁰⁰ 352. MNL OL P 1322. No 352. Rohonc-szalónaki prebendáskönyv. 353. MNL OL P 1322. No 353. Konvencióskönyv, II.

354. MNL OL P 1322. No 354. Németújvári prebendáskönyv. Az 1650 –1654-es időszak udvari béreiről lásd még: KOLTAI András, *Batthyány I. Ádám és udvara 1625-1659*, doktori disszertáció, Bp, ELTE, 2000. BENDA Borbála, KOLTAI András, *A Batthyányak udvari zenészei (1627–1664): Adattár = A Batthyányak évszázadai*, Körmend-Szombathely, 2006, 231–245. KOLTAI, i. m. NAGY-TÓTH Mária, *A gyógyítás ára a Batthyány udvarban 1633 és 1664 között.* – Adattár. Orvostörténeti Közlemények, Bp, 2012, 129–177.

¹⁰¹ A németújvári tiszttartók 200 rénes forint készpénzbeli kifizetésben részesültek évente. Fersteticz Pál 1634-os konvenciója szerint, majd Jobbágy Jeremiás az 1640-es években. Fersteticz Pál fizetését lásd még: KINCSES, i. m., 36, 61.

személyzetének fejenkénti éves készpénzbeli kifizetése tehát 1 és 200 rénes forint között mozgott, de többnyire 6 és 80 rénes forint (360–4800 krajcár) közötti keresetekkel találkozhatunk a jegyzékekben 1650 és 1654 között.¹⁰² Láthatjuk tehát, hogy a szegényebb réteg nem tudta megfizetni a gyógyítást, nem csoda, hogy az önellátó népi gyógyászat felé fordult.

Összegzés

A számlákból kiderül, hogy milyen betegségeket ismertek az adott időszakban, valamint hogy mivel próbálták gyógyítani azokat. Megtudhatjuk továbbá az akkori patikusok nevét, székhelyét, akikkel Batthyány I. Ádám és felesége, Formentini Auróra Katalin levelezett, és elkészíttette gyógyszereit. A precíz patikusok németül és latinul is leírták a gyógykészítmények neveit, és feltüntették azok árait, amelyek egy része igen magas volt. Bizonyos gyógyszereket, illetőleg az orvosok és a patikusok szolgáltatásait ebben a korban csupán a jómódú rétegek, s természetesen a nagyurak tudták megfizetni. A számlák segítségével fény derül arra is, hogy a Batthyány család tagjai, valamint a váraikban raboskodó törökök – akik gyógyítása elsősorban gazdasági érdek volt – milyen betegségben szenvedtek 1650 és 1654 között.

¹⁰² A gyógyításban segédkező borbélyok közül egyedül Borbély Máté konvenciója maradt fenn 1653-ból, ő évi 12 forintot, azaz 720 krajcárt kapott. A vízégetők és fűszedő asszonyok alkalmi munkások voltak, főleg nyáron dolgoztak, erre az időszakra vonatkozó keresetük 8 (fűszedő) és 15 (vízégető) forint között mozgott (480-900 krajcár.)